

The Impact of the Russia-Ukraine War on Security and the Right to Food in North African Countries (Egypt, Tunisia, and Libya)

Reza Dehbanipoor ¹

1. Associate Professor of International Law, Faculty of Literature and Humanities, Yasouj University, Yasouj, Iran. E-mail: Rezadebanipoor_20@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 24 Jul 2024

Received in revised form:
19 Sep 2024

Accepted: 08 Oct 2024

Published online: 04 Sep 2025

Keywords:

Russia-Ukraine War,
food security,
North Africa,
inflation,
right to food.

ABSTRACT

Russia's invasion of Ukraine in February 2022 has set the stage for a long and costly war for both sides. The consequences of this war, which is still ongoing with no apparent prospect of an end, have extended beyond Russia and Ukraine, impacting nations across various regions. One of the reasons for this is the significant role Russia and Ukraine play in producing and supplying the world's essential food resources, as both countries are leaders in the global agricultural market. Africa, one of the regions most dependent on food exports from Russia and Ukraine, has not been spared from the war's effects. Given these circumstances, this research examines the impact of the Russo-Ukrainian War on security and the right to food in the three North African countries of Egypt, Tunisia, and Libya. The research aims to address the question of how the war has impacted food security in Egypt, Tunisia, and Libya. The research findings indicate that the war has intensified inflation and food insecurity in these countries, adversely affecting the security and the right to food, which are critical social rights for their populations. However, the degree of impact has not been uniform. Egypt and Tunisia experienced the most severe disruptions in security and food availability. In contrast, despite facing food inflation, Libya benefited from increased oil revenues, which helped offset disruptions in the food security supply chain and ensured better access to food.

Cite this article: Dehbanipoor, R. (2025). The Impact of the Russia-Ukraine War on Security and the Right to Food in North African Countries (Egypt, Tunisia, and Libya). *International Political Economy Studies*, 8 (1), 49-69. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10904.1679> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10904.1679>

Publisher: Razi University

1. Introduction

After the events of 2014 and the removal of pro-Russian Viktor Yanukovich from power in Ukraine, the country's leadership shifted towards closer alignment with the West. Putin responded to this shift by occupying the Crimean Peninsula. As tensions between Russia and Ukraine intensified, Volodymyr Zelensky's request for Ukraine to join the European Union and the North Atlantic Treaty Organization (NATO) was viewed by Russia as a threat to its national security, prompting the deployment of Russian forces near Ukraine's border. On February 24, 2022, the Russian army launched a full-scale invasion of Ukraine, initiating a prolonged and costly conflict for both nations. The war, which is still ongoing with no clear end in sight, has impacted nations across various regions. One reason for this widespread impact is Russia and Ukraine's vital role in global food production and supply, as both nations are among the world's leading producers of agricultural goods. Africa, as one of the regions most dependent on food exports from these two countries, has been significantly affected by the conflict. This research explores the consequences of the Russo-Ukrainian War on security and the right to food in Egypt, Tunisia, and Libya.

2. Theoretical Framework

The theoretical framework of this research is based on dependency theory. According to this theory, disruptions in food supply in one part of the world due to international trade lead to similar disruptions in other regions. Over recent decades, this interdependence has been reinforced by multilateral and bilateral free trade agreements. Moreover, the volatility of global markets, driven by unconventional factors, has destabilized local markets, resulting in food shortages in these countries. Climate change has further exacerbated instability in agricultural production, contributing to rising market prices. In addition to dependency theory, the concept of the right to food plays a central role in this research. The United Nations Committee on Economic, Social, and Cultural Rights defines the right to food as the right to regular, permanent, and unrestricted access—either directly or through financial means—to adequate food that aligns with consumers' cultural traditions. This right guarantees the satisfaction of physical and mental needs, preserves individual and collective dignity, and ensures a life free from fear. It encompasses not only the availability and economic accessibility of food but also the appropriate use of food and the sustainability of these conditions over time.

3. Methodology

This research uses a descriptive and analytical method, incorporating statistical data where relevant. The study begins by describing the conditions of the Russo-Ukrainian War. It further analyzes statistical data on the volume of food imports from Russia and Ukraine to Egypt, Tunisia, and Libya, and the inflation and food security levels in these countries. These statistics are critically evaluated to determine the Russo-Ukrainian War's impact on the three North African nations.

4. Results & discussion

The findings reveal that the Russia-Ukraine War has affected Egypt, Tunisia, and Libya in various ways. Egypt has endured the most significant damage, with the war causing global price hikes, which significantly impacted the country. Tunisia, similarly dependent on food imports from Ukraine—mainly wheat, corn, barley, and oilseeds—faced a severe food crisis when Ukraine's exports dwindled and global food prices soared. Despite facing similar food price inflation, Libya benefited from increased oil revenues, which helped mitigate the impact of rising food costs.

5. Conclusion

Russia's invasion of Ukraine has deeply disrupted the food systems of Egypt, Tunisia, and Libya, exacerbating the already fragile situation of security and the right to food. The war has disrupted international food trade, increasing prices and worsening food insecurity across North Africa. As a result, many people in these countries struggle to access enough nutritious food to meet their daily needs. Additionally, the conflict has disrupted agricultural systems in the region, leading to shortages, increased poverty, and hunger. Addressing these challenges will require both short-term and long-term strategies. Developing non-cultivable agricultural land to enhance food supply is essential to ensuring food security. Strengthening the food supply chain and improving national security systems will help reduce vulnerabilities that could lead to social, political, and economic instability.

تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر امنیت و حق بر غذا در کشورهای شمال آفریقا (مصر، تونس و لیبی)

رضا دهبانی‌پور^۱

۱. استادیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران. رایانامه: Rezadebanipoor_20@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۶/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۶/۱۳ کلیدواژه‌ها: جنگ روسیه و اوکراین، امنیت غذایی، شمال آفریقا، تورم، حق بر غذا.	حمله روسیه به اوکراین در فوریه ۲۰۲۲، زمینه‌ساز جنگی طولانی و پرهزینه برای دو طرف شده است. پیامدهای این جنگ که هنوز هم تلاوم دارد و هیچ دورنمای مشخصی برای پایان آن نمی‌توان ترسیم کرد، نه‌فقط روسیه و اوکراین، بلکه کشورهای دور و نزدیک را نیز درگیر کرده است. یکی از دلایل این امر، قابلیت بالای روسیه و اوکراین در تولید و تأمین منابع اساسی غذایی دنیا است؛ زیرا این دو کشور در حوزه تأمین محصولات کشاورزی، در جهان پیش‌رو هستند. آفریقا به‌عنوان یکی از مناطقی که بیشترین وابستگی به صادرات مواد غذایی روسیه و اوکراین را دارد، از پیامدهای این جنگ در امان نمانده است. نوشتار پیش رو بنا به ضرورت، تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر امنیت و حق بر غذا در سه کشور مصر، تونس و لیبی را بررسی می‌کند. پژوهش به‌دنبال پاسخ به این پرسش است که این جنگ چه پیامدهایی برای امنیت غذایی مصر، تونس و لیبی به‌همراه داشته است؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که جنگ عامل اصلی تورم و ناامنی مواد غذایی در این سه کشور شده و مردم این کشورها، در حوزه تأمین امنیت و حق بر غذا به‌عنوان یکی از حقوق مهم اجتماعی دچار آسیب شدند؛ البته تأثیر این امر بر مردم این کشورها متفاوت بوده است؛ چنان‌که مصر و تونس، بیشترین آسیب‌ها را در حوزه تأمین امنیت و حق بر غذا تجربه کردند؛ اما لیبی با وجود تورم مواد غذایی، به‌دلیل افزایش قیمت نفت، توانست به منابع درآمدی بیشتری دست یابد و کاستی‌های موجود در زنجیره تأمین امنیت، حق بر غذا را پوشش دهد.

استناد: دهبانی‌پور، رضا (۱۴۰۴). تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر امنیت و حق بر غذا در کشورهای شمال آفریقا (مصر، تونس و لیبی). *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۸ (۱)، ۴۹-۶۹. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10904.1679>

۱. مقدمه

روسیه و اوکراین هر دو بخشی از اتحاد جماهیر شوروی بودند و پیوندهای فرهنگی، اقتصادی و سیاسی عمیق و مشترکی داشتند. به دنبال تغییراتی که توسط میخائیل گورباچف، رهبر وقت اتحاد جماهیر شوروی در سیاست و اقتصاد داخلی ایجاد شد، این ابرقدرت در اوایل دهه ۱۹۹۰ فروپاشید و جای خود را به طیفی از دولت‌های تازه استقلال یافته پساکمونیستی داد. یکی از این کشورها، اوکراین بود و روسیه به عنوان میراث دار اتحاد جماهیر شوروی، همواره در آرزوی الحاق دوباره این سرزمین بوده است.

بعد از تحولات سال ۲۰۱۴ و کنار رفتن ویکتور یاناکوویچ^۱ روس گرا از قدرت، اوکراین به سمت غرب متمایل شد و پوتین با اشغال شبه جزیره کریمه به این تحول پاسخ داد. پس از این حوادث، اختلاف میان روسیه و اوکراین تشدید شد و با درخواست ولودمیر زلنسکی برای پیوستن اوکراین به اتحادیه اروپا و سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو)، پوتین، این رویه را مغایر با امنیت ملی روسیه تلقی کرد و نیروهایش را در نزدیکی مرزهای اوکراین مستقر کرد. از دید پوتین، غرب به وعده خود مبنی بر عدم گسترش ناتو به مرزهای شرقی اروپا عمل نکرده بود. از طرف دیگر مسکو معتقد بود که اوکراین و اروپا مفاد توافقنامه مینسک مبنی بر رعایت حقوق روس تبارهای دونتسک و لوهانسک را نقض کرده‌اند.

سرانجام روسیه در ۲۱ فوریه ۲۰۲۲، این دو منطقه اوکراین را جزء خاک و حاکمیت خود اعلام کرد و سه روز بعد نیروهای ارتش روسیه در ۲۴ فوریه به خاک اوکراین حمله کردند. این حادثه، جهان را در شوک فروبرد و بسیاری از کشورها بر اساس منافع ملی‌شان نسبت به این حادثه موضع گرفتند. اتحادیه اروپا، ایالات متحده آمریکا و هم‌پیمانانش مانند کانادا، استرالیا، ژاپن، کره جنوبی و تایوان تحریم‌های متعدد و سختی را علیه مسکو اعمال کردند. با گذشت حدود سه سال از شروع جنگ، هیچ دورنمایی برای پایان آن قابل ترسیم نیست و انتظار نمی‌رود که نظامیان روسیه و اوکراین اسلحه‌هایشان را بر زمین بگذارند و به سازش و مصالحه تن دهند. پیامدهای جنگ روسیه و اوکراین ابعاد سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیست‌محیطی متعددی دارد و کشورها و مناطق مختلف دنیا هر کدام به گونه‌ای از انحاء تحت تأثیر این منازعه خونین و مطول قرار گرفته‌اند.

یکی از مهم‌ترین پیامدهای این جنگ، به موضوع امنیت و ناامنی غذایی برمی‌گردد؛ زیرا روسیه و اوکراین از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان مواد غذایی مانند گندم، جو، ذرت و دانه‌های روغنی محسوب می‌شوند. به عنوان مثال، در سال ۲۰۲۰-۲۰۱۹، روسیه تأمین‌کننده ۲۱ درصد روغن آفتابگردان، ۱۶ درصد ذرت، ۱۰ درصد جو و ۹ درصد گندم دنیا بوده است. در همین سال، اوکراین ۴۲ درصد روغن آفتابگردان و ۱۰ درصد گندم دنیا را تأمین کرده است (Abu Hatab, 2022: 4). از طرف دیگر، اکثریت قریب به اتفاق کشورهای قاره آفریقا در زمره واردکنندگان مواد اصلی غذایی مانند گندم، جو، دانه‌های روغنی از روسیه و اوکراین محسوب می‌شوند. با این اوصاف، این پژوهش، موضوع تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر زنجیره امنیت غذایی در سه کشور مصر، تونس و لیبی به عنوان واردکنندگان عمده این محصولات را بررسی می‌کند. بدین معنی که جنگ روسیه و اوکراین چه پیامدهایی برای زنجیره تأمین امنیت غذایی در مصر، لیبی و تونس به دنبال داشته است؟ در این پژوهش داده‌های آماری متعددی برای پاسخ به پرسش پژوهش استفاده شده است و روش تحقیق، تحلیل آماری است. به این معنا که صرفاً بر داده‌ها بسنده نشده است، بلکه آمارها هم تجزیه و تحلیل شده است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

در رابطه با موضوع پژوهش، آثاری به زبان فارسی تألیف نشده است. از این جهت، پژوهش در رابطه با آن ضرورت دارد. از این رو، انجام پژوهشی با تمرکز بر مبحث تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر زنجیره تأمین غذایی به طور اعم لازم و ضروری است. تحقیقات انجام شده به زبان انگلیسی هم به طور عمده تأثیر جنگ بر امنیت غذایی در جهان یا قاره آفریقا را بررسی کرده‌اند. به عنوان مثال، کایتنگ^۲ (۲۰۲۳)، در مقاله «ارتباط امنیت ملی و غذایی در آفریقا: درس‌هایی از جنگ روسیه و اوکراین»، به این نتیجه می‌رسد که این بحران بر آسیب‌پذیری برخی از کشورهای آفریقایی در برابر شوک‌های خارجی و چندبعدی تأکید می‌کند

و ارتباط متقابل بین بخش انرژی، توسعه کشاورزی، امنیت انسانی و منافع امنیت ملی را برجسته می‌کند. چافووا^۱ و اشسا^۲ (۲۰۲۳) «تأثیر بالقوه تعلیق ابتکار دریای سیاه بر امنیت غذایی در آفریقا» را بررسی می‌کنند. انوک و همکاران (۲۰۲۲)، به موضوع پیامدهای جنگ روسیه و اوکراین بر امنیت غذایی در آفریقا می‌پردازند و معتقدند که این تأثیر به‌طور عمده بر کشورهای شمال و شرق آفریقا مشهود بوده است.

ابوحتاب^۳ (۲۰۲۲)، تأثیر حمله روسیه به اوکراین و به خطر افتادن امنیت غذایی و ناآرامی‌های سیاسی و اجتماعی در قاره آفریقا را بررسی می‌کند. اولیموانگو^۴ (۲۰۲۳)، تأثیر درگیری روسیه و اوکراین بر امنیت غذایی و تغذیه در آفریقا: فراخوانی برای سیستم غذایی آفریقایی انعطاف‌پذیرتر را تحلیل کرده است. از نگاه نویسنده، این جنگ نشان داد که سیستم‌های تولید و غذایی آفریقا، باید از طریق افزایش سرمایه‌گذاری در سلامت خاک، مدیریت آب و زیرساخت‌های اقلیمی، خود را با تأثیر تغییرات آب و هوایی و حوادثی مانند جنگ روسیه و اوکراین سازگار کنند و ضمن تولید مواد غذایی باکیفیت، از وابستگی تام و مطلق به واردات منابع حیاتی بکاهند.

با نگاهی گذار به تحقیقات انجام‌شده، می‌توان نوآوری این پژوهش را در دو نکته یادآور شد: اول؛ بررسی تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر زنجیره تأمین امنیت غذایی در سه کشور مصر، تونس و لیبی و دوم تحلیل این موضوع بر اساس داده‌های آماری معتبر و در چارچوب نظریه‌های امنیت غذایی.

۲. امنیت غذایی

۲-۱. امنیت غذایی: تعاریف و مفاهیم

به‌طور ذاتی مشاهده و تعریف امنیت غذایی مشکل است، اما هر دو مفهوم به لحاظ طبیعی و ابزاری مهم هست؛ زیرا انسان نیازمند مواد مغذی تأمین‌شده توسط غذاست؛ بنابراین غذا مجرای حیاتی برای کارکرد بهینه و تندرستی است و بسیاری از برنامه‌ها، پروژه‌ها و سیاست‌های توسعه شامل اهداف امنیت غذایی می‌شود؛ اما فارغ از ضرورت بیولوژیکی، غذا منبع لذت هم هست و به‌دلیل اینکه تعیین نیازهای بیولوژیک و ابعاد ارضاء روحی ناشی از غذا در میان جماعت‌ها متفاوت است، تعریف مشخص و عملیاتی کردن مفهوم امنیت غذایی مشکل است (Barrett & Lentz, 2009: 2).

امنیت غذایی به در دسترس بودن غذای کافی، ایمن و مغذی برای همه افراد و در راستای حفظ یک زندگی سالم و فعال اشاره دارد. بیماری ناامنی غذایی، افراد را در سطوح جهانی، منطقه‌ای، ملی، فروملی و خانگی تحت تأثیر قرار می‌دهد و خود را به اشکال مختلف از جمله مزمن، حاد و گذرا نشان می‌دهد. ناامنی غذایی تنش‌های اجتماعی ناشی از فقر و نابرابری را تشدید می‌کند و می‌تواند تهدیدی چندبرابر برای امنیت ملی باشد (Kitenge, 2023: 1). بر اساس نظر بلانک و همکاران، افراد می‌توانند به غذا دسترسی داشته باشند، اما زمانی که مقدار غذا ناکافی باشد، دچار ناامنی غذایی می‌شوند. این امر منعکس‌کننده ماهیت اپیزودیک ناامنی غذایی است (Schroeder & Smaldone, 2015: 3). طبق دیدگاه اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۹۶، امنیت غذایی زمانی تعریف می‌شود که همه مردم در همه زمان‌ها به مواد غذایی سالم و مغذی کافی دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند تا نیازهای و اولویتهای غذایی آن‌ها برای یک زندگی فعال و سالم برآورده را کند (worldbank, n.d: 1).

۲-۲. ابعاد اصلی امنیت و حق بر غذا^۵

طبق تعریف کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل متحد حق بر غذا، حق دسترسی منظم، دائمی و نامحدود - چه به‌طور مستقیم یا از طریق خریدهای مالی - به مواد غذایی کافی و مطابق با سنت‌های فرهنگی مصرف‌کنندگان و تضمین ابعاد جسمی و روحی، فردی و جمعی، رضایتمندی و عزت آن‌ها و زندگی عاری از ترس است (ohchr.org, 2024: 1).

1. Chafuwa
2. Echessah
3. Abu Hatab
4. Ulimwengu
5. the right to food

ماده ۲ میثاق کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل متحد ایجاب می‌کند که دولت‌ها هر اقدامی را که لازم است انجام دهند تا اطمینان حاصل شود که همه از گرسنگی رها شده‌اند و در اسرع وقت می‌توانند از غذای کافی برخوردار شوند. دولت‌ها در انتخاب راه‌ها و ابزارهای اجرای حق بر غذای کافی، دارای اختیار هستند، با این حال، باید از ارضای حداقل سطح ضروری مورد نیاز برای رهایی مردم از گرسنگی اطمینان حاصل کنند (ohchr.org, 2024: 1).

۱. حق در دسترس بودن فیزیکی مواد غذایی: در دسترس بودن غذا به موضوع عرضه امنیت غذایی می‌پردازد و بر اساس سطح تولید غذا، سطح موجودی و شبکه تجارت تعیین می‌شود.

۲. حق دسترسی اقتصادی به غذا: عرضه کافی غذا در سطح ملی یا بین‌المللی به خودی خود، امنیت غذایی در سطح خانوار را تضمین نمی‌کند. نگرانی در مورد دسترسی ناکافی به غذا منجر به تمرکز بیشتر بر درآمد، هزینه، بازار و قیمت در دستیابی به اهداف امنیت غذایی شده است.

۳. حق استفاده از غذا: این بُعد، معمولاً به‌عنوان روشی شناخته می‌شود که بدن از مواد مغذی مختلف در غذا بیشترین استفاده را می‌کند. دریافت انرژی و مواد مغذی کافی توسط افراد، نتیجه مراقبت و شیوه‌های تغذیه مطلوب، تهیه غذا، تنوع رژیم غذایی و توزیع درون خانواری غذا است. این شرایط همراه با استفاده بیولوژیکی مطلوب از غذای مصرفی، وضعیت تغذیه افراد را تعیین می‌کند.

۴. پایداری سه بعد ذکرشده در طول زمان: حتی اگر امروزه مصرف غذای افراد کافی باشد، اما به‌طور دوره‌ای به غذا دسترسی کافی نداشته باشند، همچنان در حوزه ناامنی غذایی قرار دارند و خطر بدتر شدن تغذیه، آن‌ها را تهدید می‌کند. شرایط نامساعد آب و هوایی، بی‌ثباتی سیاسی یا عوامل اقتصادی (بیکاری، افزایش قیمت مواد غذایی) ازجمله عناصر مهم و تأثیرگذار بر وضعیت امنیت غذایی هست. برای تحقق اهداف امنیت غذایی، هر چهار بعد باید به‌طور هم‌زمان برآورده شود (worldbank, n.d: 1).

۲-۳. نظریه‌های امنیت غذایی

نظریه‌های مختلفی درباره امنیت غذایی وجود دارد، طبق نظر اسکنلان^۱ (۲۰۰۳) و نورد^۲ (۲۰۱۴)، می‌توان از هفت نظریه غالب نسبت به این مفهوم نام برد که عبارت‌اند از: نظریه نئومالتوسی؛ این نظریه ناامنی غذایی را از منظر تولید مواد غذایی تحلیل می‌کند. نظریه تکنو-کولوژیکی که ناامنی غذایی را ناشی از ناسازگاری یا عدم استفاده از فناوری و نبوغ انسانی برای حل مشکلات تولید مواد غذایی می‌داند. نظریه مدرنیزاسیون که ناامنی غذایی را نتیجه فقدان اراده کشورها برای مدرن کردن زیرساخت‌ها، سیستم تولید غذا، نهادها، پس‌انداز و اصلاح/بازسازی دولت‌ها و همچنین سیستم آموزشی برای حل مشکلات می‌داند. نظریه وابستگی و سیستم جهانی که معتقد است ناامنی غذایی نتیجه عدم تعادل تجارت جهانی، سیاسی شدن کمک‌های غذایی و میزان پیگیری اهداف توسعه است. نظریه شهرنشینی که علت اصلی ناامنی غذایی را ناشی از توزیع نابرابر توسعه بین مناطق شهری و روستایی می‌داند. این نظریه معتقد است که برای رفع مشکلات ناامنی غذایی از کره زمین، باید توسعه در نواحی روستایی نسبت به مناطق شهری، به میزان بیشتری افزایش یابد. نظریه طبقه‌بندی اجتماعی که اعتقاد دارد ناامنی غذایی نتیجه طبقه‌بندی اجتماعی و عدم تعادل در این حوزه است. سرانجام نظریه نظامی سازی که ناامنی غذایی را نتیجه استفاده از غذا به‌عنوان سلاح جنگی و ابزار چانه‌زنی می‌داند (Scanlan, 2003: 88).

از میان نظریه‌های فوق، نظریه وابستگی، در تحلیل ناامنی غذایی کشورهای شمال آفریقا بهتر از نظریات دیگر کاربردی می‌شود. طبق نظریه وابستگی، به‌واسطه تجارت بین‌الملل، ناامنی غذایی در یک منطقه، منجر به ایجاد این شرایط در مناطق دور می‌شود. طی دهه‌های گذشته، این روند توسط توافق‌نامه‌های تجارت آزاد چندجانبه یا دوجانبه تثبیت شده است. به‌علاوه، عوامل غیر متعارفی که نوسانات بازار بین‌المللی را تقویت می‌کند به بازارهای محلی آسیب رسانده است و موجب کمبود مواد غذایی در این کشورها می‌شود. افزون بر این، تغییرات آب و هوایی باعث بی‌ثباتی در بهره‌وری کشاورزی و در نتیجه افزایش

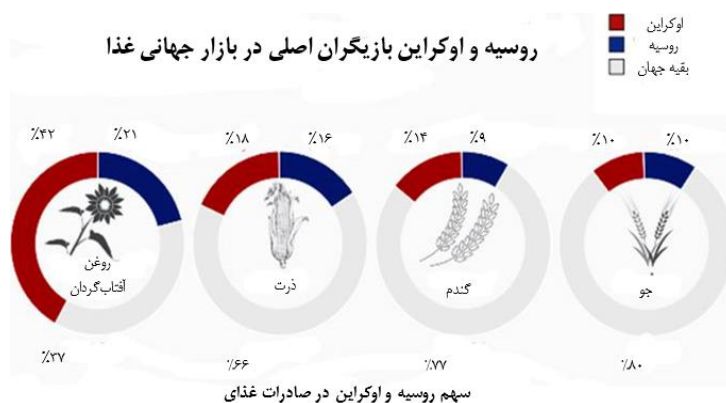
1. Scanlan

2. Nord

قیمت‌های بازار می‌شود. به‌عنوان مثال، برداشت ضعیف گندم که به‌دلیل خشک‌سالی شدید در استرالیا و اوکراین در سال ۲۰۰۷ اتفاق داد، باعث افزایش قیمت جهانی گندم با میزان موجودی کم، محدودیت‌های صادراتی و فعالیت‌های سوداگران مالی شد؛ بنابراین امروزه تأمین مواد غذایی از بازارهای داخلی یا خارجی دشوارتر است (Luo & Tanaka, 2021: 2).

۲-۴. نقش روسیه و اوکراین در تأمین امنیت غذایی کشورهای آفریقایی

طبق اعلام نظر فائو، ناامنی غذایی یکی از عوامل ناامنی سیاسی و اقتصادی در آفریقا است و در مناطق متأثر از درگیری، کمبود مواد غذایی برای حمایت‌های بشردوستانه، تلاش‌ها برای صلح را با مشکل مواجه می‌کند. در سال ۲۰۲۰، آفریقا ۲۸۲ میلیون گرسنه داشته است که بیش از دو برابر هر منطقه دیگری بوده و این معضل، توانایی این قاره برای دستیابی به اهداف توسعه و امنیت صلح، عدالت اجتماعی و رفاه اقتصادی را تهدید می‌کند بنابراین تغییر پارادایم در درک گرسنگی فردی به‌عنوان یک تهدید امنیت ملی، منجر به منابع بیشتر برای امنیت غذایی و اولویت‌بندی مجدد هزینه‌های عمومی برای توسعه اجتماعی می‌شود (Kitenge, 2023: 1). از طرف دیگر، در چند دهه اخیر روسیه و اوکراین از تأمین‌کنندگان اصلی مواد غذایی جهان و به‌خصوص قاره آفریقا بوده‌اند و نقش مهمی در این حوزه ایفا کرده‌اند.

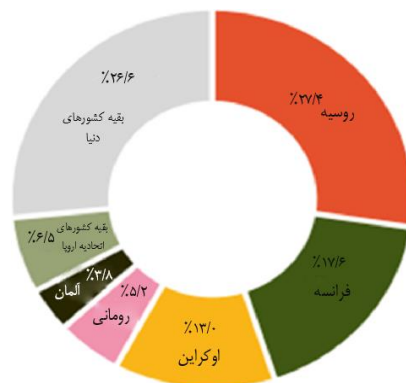

نمودار ۱. سهم روسیه و اوکراین در تأمین روغن آفتابگردان، ذرت، گندم و جو ۲۰۲۰-۲۰۱۹ (Abu Hatab, 2022: 4)

نمودار ۱ نشان می‌دهد که روسیه و اوکراین جزء تأمین‌کنندگان اصلی مواد غذایی در دنیا هستند؛ زیرا در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۹، سهم روسیه در تأمین روغن آفتابگردان ۴۲ درصد و سهم اوکراین ۲۱ درصد بوده است. به همین منوال، سهم روسیه در تأمین ذرت، ۱۸ درصد، گندم ۱۴ درصد و جو ۱۰ درصد بوده است. سهم اوکراین در تأمین این سه محصول به ترتیب ۹، ۱۶ و ۱۰ درصد بوده است؛ بنابراین هر دو کشور سهم قابل توجهی در تولید و عرضه چهار منبع غذایی اصلی دنیا دارند (Abu Hatab, 2022: 4).

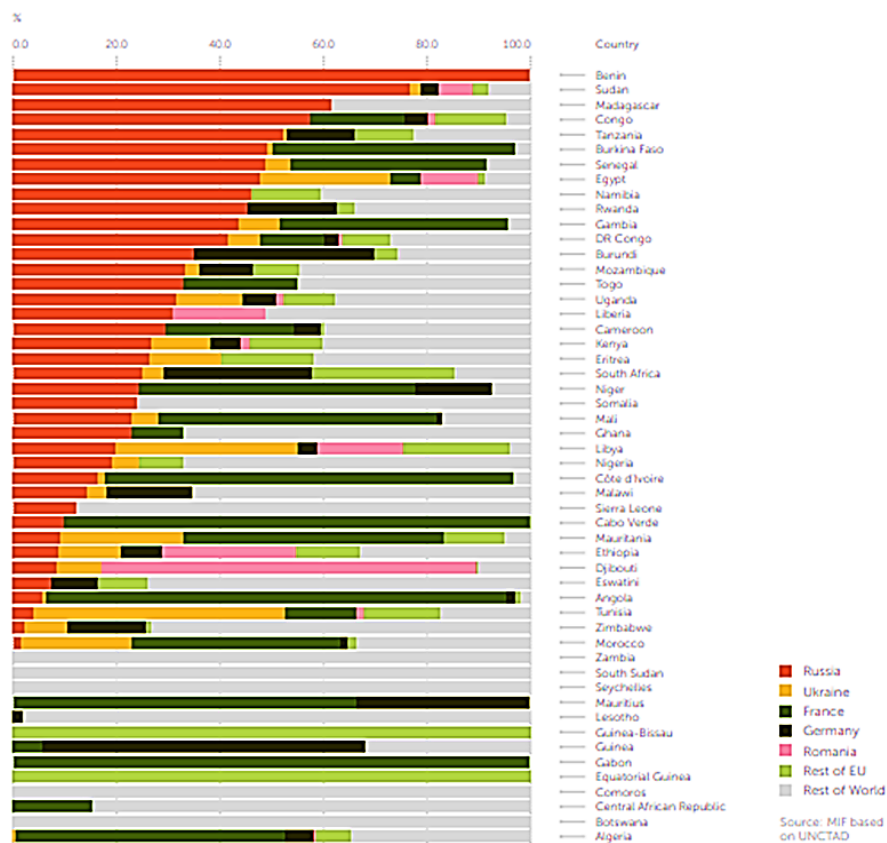
بنابراین با وجود اینکه روسیه و اوکراین تنها ۲ درصد از سهم تولید ناخالص داخلی جهانی را در اختیار دارند، اما از تولیدکنندگان و صادرکنندگان قابل توجهی از کالاهای ضروری کشاورزی، منابع انرژی و کودهای شیمیایی هستند (Oced, 2022: 2). به‌گونه‌ای که این دو کشور، تقریباً ۳۰ درصد گندم جهان، ۲۰ درصد ذرت و ۷۰ درصد روغن آفتابگردان را تولید می‌کنند. در سال ۲۰۲۱، آن‌ها در بین سه صادرکننده برتر جهانی گندم و ذرت قرار گرفتند و به ترتیب بیش از ۵۰٪ و ۲۵ درصد از روغن آفتابگردان جهان را صادر کردند (Kmpg, 2022: 1). همچنین روسیه و اوکراین با ۲۰ و ۱۰ درصد از کل صادرات، رتبه‌های برتر و پنجم را در صادرات گندم دارند. سهم آن‌ها در بازار گندم بازارهای جهانی به‌طور عام و در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا به‌طور اخص که گندم منبع غذایی اساسی است، حیاتی است (Unescw, 2022: 1). به همین سان، روسیه و اوکراین سهم عمده‌ای در تولید و صادرات جو دارند. به‌طوری که ۲۰ درصد از کل تولید این محصول را به خود اختصاص می‌دهند و سومین و چهارمین صادرکننده جو هستند؛ بنابراین، بیش از ۱۲ درصد از تجارت کالری جهان توسط روسیه و اوکراین صادر می‌شود. افزون بر این، قبل از جنگ، روسیه تأمین‌کننده مهم نفت و گاز طبیعی و بزرگ‌ترین صادرکننده کودهای شیمیایی مانند نیتروژن، پتاسیم و غیره در جهان بود. در سال ۲۰۲۱، روسیه مقام اول را به‌عنوان صادرکننده اصلی نیتروژن در

اختیار داشت و همچنین به‌عنوان دومین تأمین‌کننده بزرگ پتاسیم و سومین صادرکننده بزرگ فسفر رتبه‌بندی شد. افزون بر این، در سال ۲۰۲۱، روسیه ۱۸ درصد از کل صادرات زغال‌سنگ جهان، ۱۱ درصد از صادرات نفت خام و ۲۰ درصد از صادرات گاز طبیعی را به خود اختصاص داد و این کشور را به یک بازیگر برجسته در بازار بین‌المللی انرژی تبدیل کرد (Ben Hasen & El Bilali, 2024: 1).

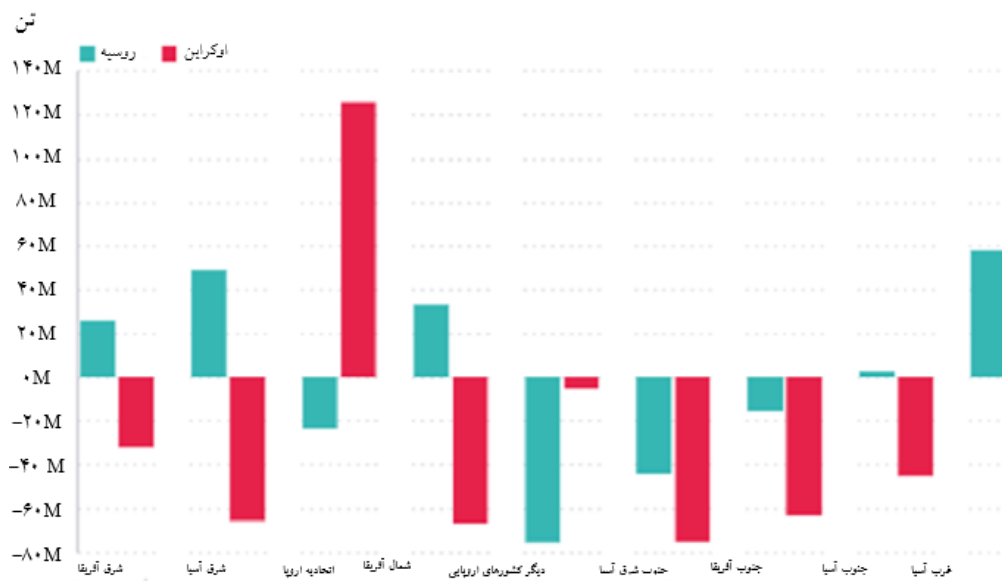
نمودار ۲. سهم کشورهای مختلف از صادرات گندم به آفریقا سال ۲۰۱۹.

قاره آفریقا که بیشتر مواد غذایی‌اش را از دیگر مناطق وارد می‌کند، وابستگی زیادی به واردات این منابع از روسیه و اوکراین دارد. در نمودار شماره ۲ مشخص است که روسیه و اوکراین، در تأمین مواد غذایی آفریقا نقش مهمی دارند. در سال ۲۰۱۹، روسیه بیش از یک‌چهارم (۲۷٫۴ درصد) کل واردات گندم آفریقا را به خود اختصاص داده است و بزرگ‌ترین صادرکننده گندم به این قاره هست. همچنین اوکراین با ۱۳ درصد از دیگر تأمین‌کنندگان اصلی گندم آفریقا در سال ۲۰۱۹ بوده است.

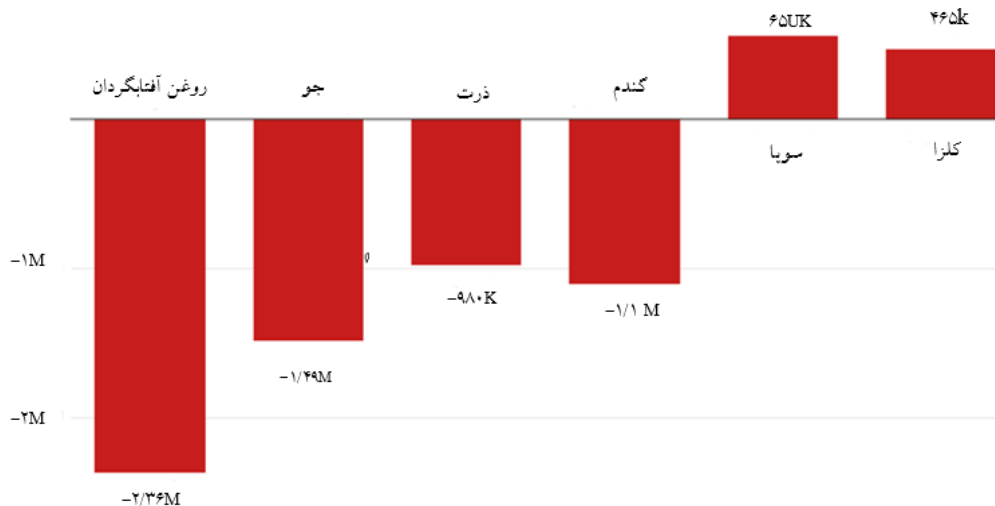
نمودار ۳. سهم روسیه، اوکراین، فرانسه، آلمان، رومانی، بقیه کشورهای اتحادیه اروپا و دیگر نقاط جهان در تأمین گندم قاره آفریقا به تفکیک کشورها

داده‌های نمودار ۳ نشان می‌دهد که بنین با (۹۹/۸ درصد)، اولین واردکننده گندم از روسیه هست. پس از بنین، به ترتیب سودان با ۷۶/۹ درصد، ماداگاسکار (۶۱/۷ درصد)، جمهوری کنگو (۵۷/۶ درصد) و تانزانیا (۵۲/۱ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. همچنین برخی از کشورهای آفریقایی مانند زامبیا، سودان جنوبی، لسوتو، گینه، گابن، گینه بیسائو، بوتسوانا و الجزایر در سال ۲۰۱۹ هیچ گندمی از روسیه وارد نکرده‌اند. داده‌های همین نمودار گویای آن است که کشورهای شمال آفریقا با ۱۷/۷ درصد، بیشترین سهم واردات گندم اوکراین را ثبت کرده‌اند. در این میان، تقریباً نصف گندم وارداتی تونس (۴۸/۶ درصد)، لیبی (۳۵/۲ درصد)، مصر (۲۵/۱ درصد)، موریتانی (۲۳ درصد) و مراکش (۱۲ درصد) از اوکراین بوده است. آمارها به‌وضوح نشان می‌دهد که سه کشور تونس، لیبی و مصر بیشترین وابستگی به گندم تولیدی اوکراین را داشتند.

نمودار ۴. سهم روسیه و اوکراین در صادرات گندم به مناطق مختلف دنیا بعد از شروع جنگ (WTO, 2024)

نمودار ۴ گویای آن است که با شروع جنگ، سهم مناطق مختلف آفریقا در واردات گندم از اوکراین کاهش یافته و واردات همین محصول از روسیه افزایش یافته است. به‌عنوان مثال، در فاصله سال‌های ۲۰۲۲-۲۰۲۳ میزان واردات گندم شرق آفریقا، شمال آفریقا و جنوب آفریقا از واردات گندم اوکراین به ترتیب ۳۱، ۶۶ و ۶۱ میلیون تن کاهش داشته است؛ اما شرق، شمال و غرب آفریقا در این بازه زمانی به ترتیب ۲۴، ۲۶ و ۵۹ میلیون تن از روسیه واردات گندم داشته‌اند. این در حالی هست که میزان واردات گندم جنوب آفریقا از روسیه ۶۲ میلیون تن کاهش یافته است.

نمودار ۵. تأثیر جنگ بر تولیدات کشاورزی اوکراین (WTO, 2024)

نمودار ۵ گویای تأثیر منفی جنگ بر تولیدات کشاورزی اوکراین است. این جنگ باعث کاهش تولید گندم (۲/۳۶ میلیون تن)، ذرت (۱/۴۹ میلیون تن)، جو (۹۸۰ هزار تن) و دانه‌های روغنی به میزان (۱/۱ میلیون تن) شده است؛ بنابراین تخمین زده می‌شود که سطح برداشت گندم، ذرت و جو و روغن آفتابگردان در سال ۲۰۲۳-۲۰۲۴ به ترتیب ۳۲٪، ۲۷٪ و ۳۷٪ و ۱۵ درصد نسبت به سطوح سال ۲۰۲۱-۲۰۲۲ کاهش یافته است. در این میان تنها تولید دانه‌های روغنی مانند سویا و کلزا کمی افزایش داشته است (Glauber, 2024: 2).

جدول ۱. واردات مواد اصلی غذایی تونس از اوکراین ۲۰۱۸-۲۰۲۳ (oec.world,n.d:1).

سال محصول	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲	۲۰۲۳
گندم	۳۹	۴۶/۶	۴۳/۶	۳۴/۷	۳۵/۸	-
ذرت	۱۵/۴	۲۲/۲	۲۰/۳	۲۰/۶	۳۱/۳	-
دانه‌های روغن	۱/۴	۱/۷۷	۱/۲۸	۱/۷۱	۹/۶۱	-
جو	۴/۹۴	-	۱۳/۵	۱۴/۱	۲/۷۷	-

جدول ۲. واردات مواد غذایی مصر از اوکراین ۲۰۱۸-۲۰۲۳ (oec.world,n.d:1).

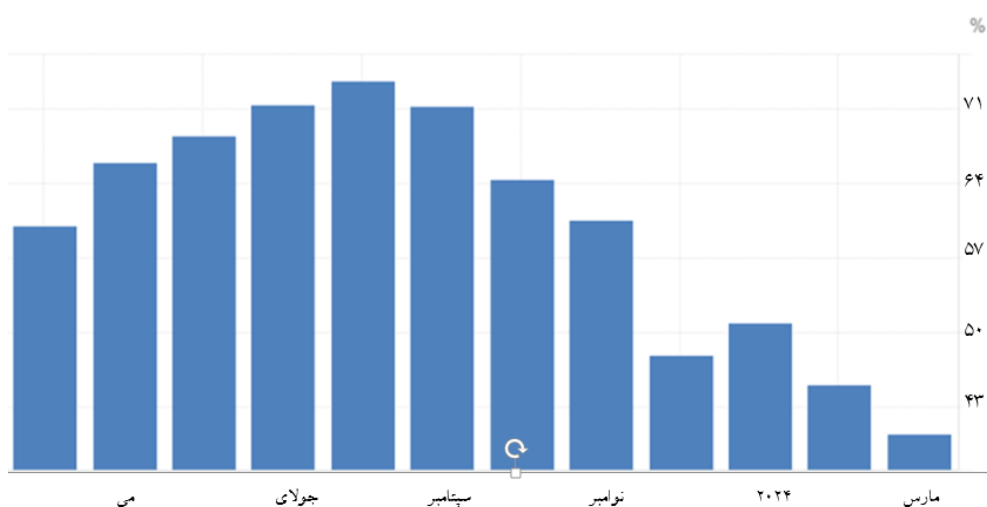
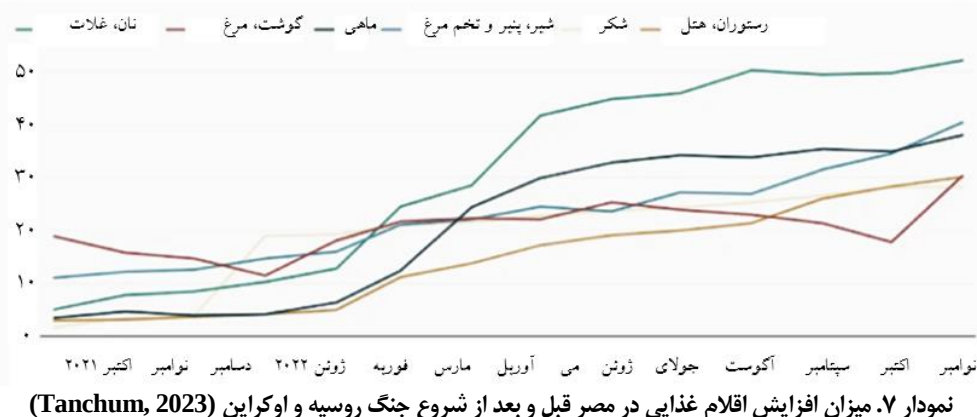
سال محصول	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲	۲۰۲۳
گندم	۱۰/۴	۳۸/۷	۵۱	۴۲/۳	۳۸/۷	-
ذرت	۱۵/۶	۱۷/۹	۲۱/۳	۲۶	۲۶/۵	-
دانه‌های روغنی	۲/۸۵	۰/۴۲	۴/۰۷	۳/۱۲	۲/۷۷	-
جو	۰/۴۷	-	-	-	-	-

تأثیر جنگ بر تورم و امنیت و حق بر غذا در مصر، تونس و لیبی

نمودار ۶. میزان تورم مواد غذایی در مصر از جولای ۲۰۲۱ تا ژوئن ۲۰۲۳ (Tanchum, 2023:1).

نمودار ۶ نشان‌دهنده افزایش شدید تورم مواد غذایی در مصر از شروع جنگ روسیه و اوکراین هست. در زمان شروع جنگ، یعنی فوریه ۲۰۲۲ تورم مواد غذایی حدود ۱۳ درصد بود؛ اما با تشدید منازعه، تورم مواد غذایی سیر صعودی به خود گرفت و در ژوئن ۲۰۲۳ به رقم خیره‌کننده ۶۵ درصد رسید. این شرایط به‌وضوح نشان‌دهنده پیامدهای منفی جنگ روسیه و اوکراین بر تورم و امنیت غذایی مردم مصر است.

نمودار ۸ نشان می‌دهد که هزینه مواد غذایی در مصر در آوریل ۲۰۲۴ نسبت به ماه مشابه سال قبل ۴۰/۵ درصد افزایش یافته است. تورم مواد غذایی در مصر از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۴ به‌طور متوسط ۱۸/۳۱ درصد بوده است که در سپتامبر سال ۲۰۲۳ به بالاترین حد خود یعنی ۷۳/۶۰ درصد رسیده هست. با این حال، کاهش تورم مواد غذایی در مصر از ۷۳/۶ درصد در سپتامبر ۲۰۲۳ به ۴۰/۵ درصد در آوریل ۲۰۲۴، نشانگر تلاش‌های دولت برای کاهش شوک ناشی از جنگ روسیه و اوکراین بر قیمت مواد غذایی است (tradingeconomics, 2024: 1).

مصر به دلیل وابستگی به واردات مواد غذایی، به‌ویژه گندم، در برابر افزایش قیمت‌ها در سطح جهانی و شوک‌های تجاری ناشی از درگیری‌ها بسیار آسیب‌پذیر است. درواقع، واردات بیش از ۴۰ درصد کالری مصرفی مصر را تشکیل می‌دهد و این کشور بزرگ‌ترین واردکننده گندم در جهان است. در سال‌های اخیر، مصر بین ۱۲ تا ۱۳ میلیون تن گندم در سال وارد کرده بود که حدود ۸۵ درصد آن از روسیه و اوکراین و قبل از شروع جنگ بود (mist.gov, 2023: 1). همچنین دولت مصر بیش از ۳ میلیارد دلار در سال برای واردات گندم هزینه می‌کند که بیشتر آن صرف یارانه نان می‌شود. یارانه‌ها از نظر مالی برای دولت، ناپایدار، اما از نظر اجتماعی-اقتصادی برای حفظ آرامش اجتماعی ضروری است (Abay et.al., 2023: 1).

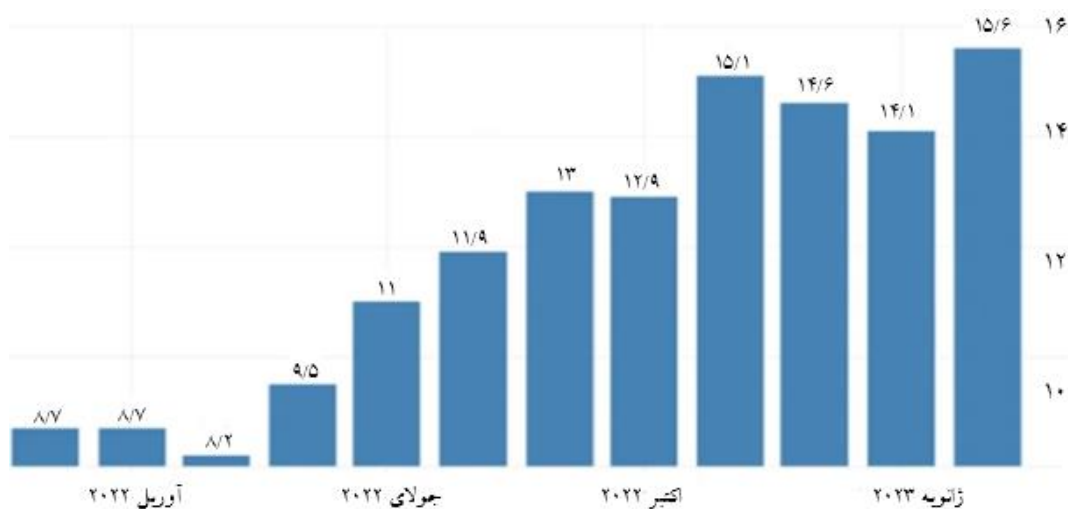
وابستگی مصر به گندم وارداتی ناشی از عواملی مانند کمبود زمین زراعی و منابع آبی کافی و جمعیت ۱۰۵ میلیون نفری است که با نرخ ۱/۹ درصد در سال رشد می‌کند و برای تأمین نیازهای غذایی خود نیاز به عرضه ثابت گندم دارد. به‌علاوه، مصری‌ها بین ۱۵۰ تا ۱۸۰ کیلوگرم نان سرانه مصرف می‌کنند که بیش از دو برابر میانگین جهانی است. نکته دیگر آنکه وابستگی به گندم وارداتی، اقتصاد مصر را در برابر نوسانات ارز آسیب‌پذیرتر می‌کند، زیرا این کشور برای واردات گندم به ارز خارجی متکی است و اگر ارزش پوند مصر کاهش یابد، گندم هم گران خواهد شد (Abis, 2023: 2).

کاهش صادرات گندم اوکراین به مصر باعث شد تا در ژوئن ۲۰۲۳، نرخ تورم سالانه مصر به رکورد نگران‌کننده ۳۶/۸ درصدی برسد که بیش از دو و نیم برابر ۱۳/۶ درصد سال قبل بود. عامل اصلی تورم در مصر، تورم مواد غذایی بوده است و در ژوئن ۲۰۲۳ قیمت مواد غذایی در این کشور ۶۴/۹ درصدی افزایش داشته است (Abay & et.al., 2023: 1).

از دیگر پیامدهای جنگ روسیه و اوکراین بر اقتصاد مصر باید به این موضوع اشاره کرد که قیمت نان بدون یارانه از شروع جنگ تا ۵۰ درصد افزایش یافته است، همچنین افزایش هزینه ذرت (که برای علوفه استفاده می‌شود) باعث افزایش تورم در قیمت گوشت و ماهی پرورشی شده است. افزون بر این، توریست‌های روسی و اوکراینی نقش مهمی در صنعت گردشگری مصر داشتند و کاهش ورود گردشگران به مصر آسیب عمده‌ای به صنعت گردشگری این کشور وارد کرده است (Crisisgroup, 2022: 2-3).

در مواجهه با این شرایط، دولت مصر اقداماتی اضطراری برای کاهش تأثیر جنگ بر افزایش قیمت مواد غذایی اتخاذ کرد. مقامات مصر، صادرات کالاهای اساسی مانند گندم، باقلا، عدس و ماکارونی را ممنوع کردند و در تلاش برای تقویت عرضه این محصولات در کشور، مشوق‌ها و مقررات جدیدی برای تولیدکنندگان گندم در داخل در نظر گرفتند. افزون بر این، عبدالفتاح السیسی، رئیس‌جمهور مصر سقفی بر قیمت نان بدون یارانه اعمال کرد تا از پیامدهای منفی جنگ روسیه و اوکراین بر امنیت غذایی و افزایش قیمت‌ها بکاهد؛ اما افزایش قیمت کالاهای وارداتی و کاهش درآمدهای گردشگری، کسری حساب جاری مصر را افزایش می‌دهد و به همین علت، دولت برای پر کردن این شکاف، نرخ ارز را کاهش داد و نرخ بهره را بالاتر برد. در همین راستا، عربستان سعودی ۵ میلیارد دلار در بانک مرکزی مصر سپرده‌گذاری و ۱۰ میلیارد دلار در این کشور سرمایه‌گذاری کرد، قطر پیشنهاد سرمایه‌گذاری ۵ میلیارد دلاری به مقامات مصر را داد و امارات هم از خرید ۲ میلیارد دلار سهام در شرکت‌های بورس مصر خبر داد. با این حال، کاهش ارزش پول احتمالاً درآمد طبقه متوسط و پایین مصر را کاهش می‌دهد (Crisisgroup, 2022: 2-3).

برنامه یارانه غذایی دولت و دیگر اقدامات لازم، ممکن است تا حدی به امنیت غذایی خانوارهای مصری کمک کرده باشد. با این حال، این خانوارها با افزایش قیمت مواد غذایی، غذاهای کمتر سالم و کم‌کالری را مصرف می‌کنند و این تغییر در سبد غذایی، مشکل مضاعف سوءتغذیه و شیوع اضافه‌وزن و چاقی در مصر را به‌همراه دارد. درنهایت، خانوارهای فقیر مصر با چالش‌های مهمی مواجه شدند که ممکن است مانع از کاهش میزان و سطح فقر در این کشور شود (mist.gov, 2023: 3).

نمودار ۹. میزان افزایش تورم مواد غذایی در تونس از ۲۰۲۲ تا ۲۰۲۳ (tradingeconomics, 2024: 1)

نمودار ۹ نشان می‌دهد که تا قبل از شروع جنگ روسیه و اوکراین، تورم مواد غذایی در تونس ۸/۷ درصد بوده است، اما با شروع جنگ به تدریج قیمت مواد غذایی افزایش یافت و تورم این مواد به ۱۵/۶ درصد در سال ۲۰۲۳ رسید. تونس به دلیل ظرفیت کم ذخیره غلات و مشکلات مالی یکی از آسیب‌پذیرترین کشورها در حوزه مواد غذایی است.

افزون بر این، خشک‌سالی مداوم، تولیدات کشاورزی تونس را در ۳ سال گذشته با مشکل مواجه کرده است. بعد از شروع جنگ در فوریه ۲۰۲۲، ناامنی غذایی به موضوعی برجسته در گفتمان عمومی تونس تبدیل شده است؛ زیرا این کشور برای تأمین بیش از نیمی از نیازهای غذایی خود به منابع وارداتی متکی است (iace.tn, 2023: 1). تونس برای ۸۴ درصد گندم نرم و ۴۰ درصد گندم دواروم و ۵۰ درصد جو به‌شدت به واردات غلات متکی است. از لحاظ تاریخی، اوکراین در کنار کانادا و اتحادیه اروپا تأمین‌کننده اصلی غلات تونس هستند. همچنین اوکراین و روسیه بیش از نیمی از واردات غلات تونس را تشکیل می‌دهند. در نتیجه، ترس از پیامدهای منفی جنگ بر تهیه گندم و جو در تونس سایه افکنده است (Reuters, 2023: 1).

در کنار جنگ روسیه و اوکراین، سیاست اشتباه دولت در درازمدت به ناامنی و تورم مواد غذایی در تونس کمک کرده است. به‌عنوان مثال، دولت به تغییرات جمعیتی بین سال‌های ۱۹۸۴ و ۲۰۱۴ توجه‌ای نداشت است و با وجود نیازهای رو به رشد جمعیتی که در این دوره از ۷ به ۱۱ میلیون نفر افزایش یافت، سطح زمین‌های اختصاص‌یافته به تولید غلات از سال ۱۹۸۴ تغییر قابل توجهی نداشته است. در عوض، دولت تونس تصمیم گرفت واردات غلات را افزایش دهد و این سیاست، بیشتر برداشت به نفع بخش خصوصی بود (Ayari, 2022: 2).

بحران ناشی از جنگ در اوکراین که واقعه‌ای با پیامدهای طولانی‌مدت است، را نمی‌توان از بحران‌ها و کمبودهایی که در گذشته در تونس رخ داده است، جدا کرد. ناامنی غذایی کنونی این کشور ناشی از سیاست‌های کشاورزی، اقتصادی و اجتماعی است که توسط دولت‌های متوالی از زمان استقلال ارائه‌شده و مستقیماً با سیستم‌های غذایی جهانی مرتبط است. دولت‌ها در تونس با دو تضاد زمانی روبرو هستند: فوریت برآوردن نیازهای فوری روزانه از یک‌سو و از سوی دیگر، اهمیت ایجاد یک مدل کشاورزی دائمی و منصفانه که از بحران‌های بالقوه محیطی، اجتماعی و سیاسی جلوگیری می‌کند (Ayari, 2022: 2).

لیبی هم مانند مصر و تونس به‌شدت به واردات غلات (۸۸ درصد) وابسته است و نیاز سالانه این کشور بین ۱ میلیون تا ۱/۳ میلیون تن غلات در سال‌های اخیر در نوسان بوده است. تولید غلات در لیبی رقم بسیار کمی از نیاز این کشور را برآورده می‌کند (۱۰۰۰۰۰ تن گندم و ۷۰۰۰۰ تن جو). روسیه و اوکراین در سال ۲۰۲۱ به‌طور مساوی، ۴۳ درصد از غلات وارداتی لیبی را به خود اختصاص داده‌اند (Bédarride, 2022: 1).

وابستگی بالای امنیت غذایی لیبی به واردات، این کشور را در برابر متغیرهای برون‌زا مانند تغییرات در حجم تولید بین‌المللی، نوسانات در قیمت بین‌المللی مواد غذایی و همچنین قیمت نفت، حجم صادرات ملی و بین‌المللی و سیاست‌های انرژی آسیب‌پذیر می‌کند. از این منظر، جنگ روسیه و اوکراین تأثیرات متناقضی بر اقتصاد لیبی و زنجیره امنیت غذایی این کشور داشته است. در مقایسه با سایر کشورهای وابسته به واردات گندم در خاورمیانه و شمال آفریقا، لیبی صادرکننده خالص نفت است و صادرات نفت، ستون اقتصاد لیبی است. چنان‌که در سال ۲۰۱۹، صادرات نفت بیش از ۶۰ درصد از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌داد (Reliefweb, 2022: 1). با شروع جنگ، قیمت نفت حدود ۱۰ درصد افزایش یافت، اما لیبی نسبت به روسیه و کشورهای عربی خلیج فارس از این تحول سود کمتری برد؛ زیرا رهبران گروه‌های مسلح مختلف، میادین نفتی را مسدود کردند و تولید نفت در بسیاری از این عرصه‌ها متوقف شده است. به همین دلیل تولید نفت لیبی به‌شدت کاهش یافت و در هنگام افزایش قیمت و زمانی که به ارز حاصل از صادرات نفت نیاز بود، لیبی از این درآمد محروم شد (Ali, 2022: 2). با این حال، افزایش درآمدهای نفتی و ذخایر ارزی به مقامات لیبی کمک کرد تا با اعطاء یارانه، مانع از افزایش شدید قیمت نان در این کشور شوند (Reliefweb, 2022: 1).

از طرف دیگر، جنگ در اوکراین بر اقتصاد وابسته به واردات لیبی تأثیری منفی داشته است؛ زیرا نان غذای اصلی در لیبی هست و این کشور بیش از ۹۰ درصد گندم خود را وارد می‌کند که نیمی از آن از اوکراین و روسیه است. از زمان شروع جنگ، قیمت گندم در بازار داخلی لیبی افزایش یافته و تعدادی از نانواها تعطیلی شده‌اند. در هنگام شروع جنگ روسیه و اوکراین، وزیر اقتصاد و تجارت لیبی اعلام کرد که واردات ذخایر استراتژیک گندم فقط برای سه ماه کافی است. همچنین قیمت سایر مواد غذایی مانند روغن آفتابگردان، میوه‌ها و سبزیجات نیز افزایش چشم‌گیری یافت (Reliefweb, 2022: 1).

1: (2022).

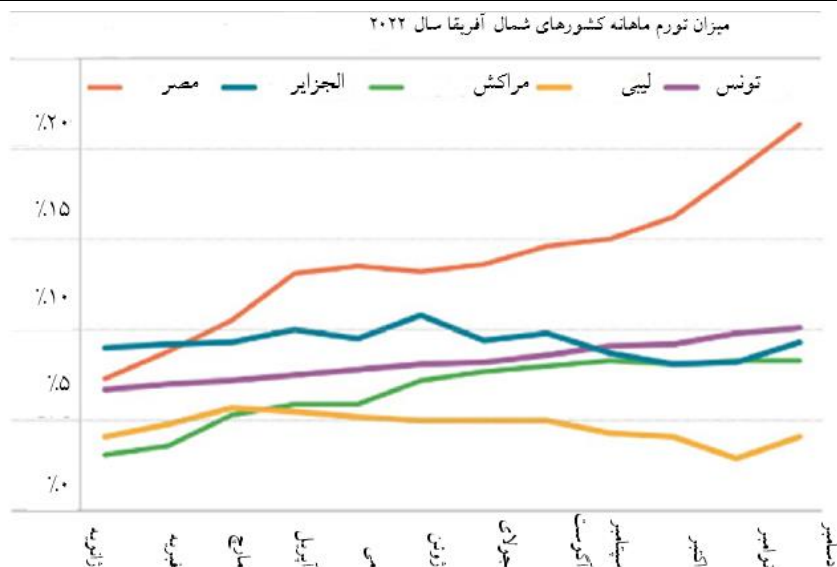
در بررسی تأثیر جنگ روسیه و اوکراین بر سه کشور شمال آفریقا باید به جنبه‌های مختلف موضوع اشاره کرد. مصر کشوری است که بیشترین آسیب را از این جنگ متحمل شد، زیرا امنیت غذایی این کشور تا حد زیادی به واردات کالاهای اساسی مانند گندم، جو، ذرت و دانه‌های روغنی وابسته است. با شروع جنگ، قیمت این مواد در سطح جهانی افزایش یافت و مصر هم از این آسیب در امان نماند. نکته مهم دیگر آنکه بخش اعظم واردات مواد غذایی مصر به محصولات کشاورزی اوکراین وابسته است و زمانی که جنگ آغاز شد، میزان صادرات مواد غذایی از اوکراین کاهش یافت و این تحول، امنیت و حق بر غذا در مصر را به خطر انداخت؛ زیرا مصر باید به دنبال بازارهای جایگزین اوکراین بود و قیمت مواد غذایی هم افزایش یافته بود. این دو عامل باعث افزایش شدید تورم و کمبود مواد غذایی در مصر شد و در دو سال اول جنگ، تورم در این کشور از ۷۰ درصد هم عبور کرد.

به علاوه، یکی از منابع اصلی درآمدی مصر به گردشگری وابسته هست و جنگ روسیه و اوکراین باعث لغو سفر تعداد زیادی از گردشگران این دو کشور به مصر شد. آمارها نشان می‌دهد که تا قبل از سال ۲۰۲۲، اوکراینی‌ها و روس‌ها حدود ۳۳ درصد از ورودی‌های سالانه گردشگران را تشکیل می‌دادند و اکنون این منبع درآمدی برای مصر تقریباً به صفر رسیده است. سقوط درآمد حاصل از گردشگری باعث کاهش ارزش پول ملی مصر شد و سرمایه‌گذاران خارجی ۲۰ میلیارد دلار از سرمایه‌هایشان را از بازار مصر خارج کردند. در نتیجه، دولت مصر برای جلوگیری از تشدید بحران از همسایگان در خلیج فارس و صندوق بین‌المللی پول درخواست کمک کرد (Businessinsider, 2023: 1).

تأثیرات جنگ روسیه و اوکراین بر امنیت غذایی مردم تونس هم به‌سان مصر بود؛ زیرا این کشور از نظر واردات مواد غذایی مانند گندم، ذرت، جو و دانه‌های روغنی به‌شدت به اوکراین وابسته هست و با شروع جنگ و کاهش صادرات اوکراین و افزایش قیمت مواد غذایی در سطح جهانی، دچار بحران شد. تورم قیمت مواد غذایی هم از ۸۷ درصد به ۱۳/۶ درصد رسید. اختلالات عرضه ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹ و تهاجم روسیه به اوکراین، قیمت گندم را تا ماه مه ۲۰۲۲ به بیش از ۴۳۰ دلار در هر تن رساند که بیش از دو برابر سال ۲۰۲۱ بود. تونس که حدود ۹۵ درصد گندم نرم برای تولید نان را وارد می‌کند، در سال ۲۰۲۲، ۲۵۰ میلیون دلار بیشتر برای خرید گندم هزینه کرد. این مبلغ، برای کشوری است که از نظر اقتصادی با مشکلات متعددی مواجه است، بسیار هنگفت است. نبیل زاروک، معاون مدیر کل دفتر سرئال تونس که عرضه غلات این کشور را مدیریت می‌کند، می‌گوید: «واقعیت آن است که جنگ اوکراین عامل گران‌تر و کمتر شدن واردات گندم و همچنین سایر مواد غذایی اساسی است. تونس معمولاً حدود یک‌دهم گندم خود را از روسیه و حدود ۴۵ درصد آن را از اوکراین وارد می‌کند.» (Lefort, 2023: 1)

حدود ۱۵ درصد مردم تونس زیر خط فقر زندگی می‌کنند و یارانه نان به افراد فقیرتر کمک می‌کند تا کالری مورد نیاز خود را دریافت کنند. مونوز کاستاندا از بانک سرمایه‌گذاری اروپا می‌گوید: «پس از ۱۵ تا ۲۰ سال که فقر و سوء‌تغذیه در بسیاری از کشورها از جمله تونس به‌طور پیوسته کاهش یافته بود، دوباره در حال افزایش است. وضعیت کلی اقتصاد در پنج سال گذشته بدتر شده است و این امر منجر به افزایش ناامنی غذایی شده است». در دهه ۱۹۸۰، قیمت بالای نان منجر به «شورش‌های نان» در تونس شد و این مسئله در اعتراضات بهار عربی هم تأثیرگذار بود. به عقیده مونوز کاستاندا: «کشورهایی مانند تونس و مصر که در گذشته عواقب بی‌ثباتی و ناآرامی‌های اجتماعی را تجربه کرده‌اند، تلاش می‌کنند برای جلوگیری از این وضعیت هر اقدامی را انجام دهند؛ اما او می‌افزاید که ارائه نان یارانه‌ای به همه تونسی‌ها - در مقایسه با برنامه مشابه در مصر که حدود ۷۰ درصد جمعیت را پوشش می‌دهد - منجر به ائتلاف منابع می‌شود. دولت تونس در حال بررسی چگونگی اصلاح این برنامه است و در عین حال همچنان به فقیرترین خانوارها یارانه می‌دهد (Lefort, 2023: 1-2).

از دیگر تأثیرات جنگ بر اقتصاد تونس باید به افزایش قیمت انرژی اشاره کرد. به گونه‌ای که جنگ باعث افزایش ۱۲۹ درصدی بودجه یارانه انرژی تونس در سال ۲۰۲۲ شد و دولت قیمت سوخت را افزایش داد (Hrafeh & Meddeb, 2024: 5).

نمودار ۱۰. میزان تورم سال ۲۰۲۲ در مصر، تونس، لیبی، مراکش و الجزایر (Fabiani, 2023: 2).

نمودار ۱۰ نشان می‌دهد که در میان پنج کشور شمال آفریقا، مصر بیشترین آسیب را از لحاظ تورم تجربه کرده است. به‌گونه‌ای که از زمان حمله روسیه به اوکراین، میزان تورم از ۷ درصد به ۲۲ درصد رسیده است. در همین بازه زمانی، میزان تورم در تونس از ۷ درصد به ۱۰ درصد افزایش یافته است؛ اما لیبی برخلاف این دو کشور و به دلیل افزایش قیمت و درآمدهای نفتی شاهد تورم بسیار کمی در ماه مارس ۲۰۲۲ بوده است و میزان تورم به ۵/۳ درصد رسیده است. پس از اینکه لیبی، از شوک آثار جنگ روسیه و اوکراین خارج شو، میزان تورم در این کشور به زیر ۵ درصد رسید. به همین سان، الجزایر هم مانند لیبی به دلیل برخورداری از منابع و درآمدهای نفتی، توانست شوک افزایش قیمت مواد غذایی بعد از شروع جنگ را مدیریت کند و میزان تورم در این کشور در سال ۲۰۲۲ تغییر محسوسی نداشت؛ اما مراکش، در همین بازه زمانی شاهد افزایش تورم از ۷/۶ درصد به ۸ درصد بود و پیامدهای جنگ، این کشور شمال آفریقا را درگیر کرد.

بنابراین تأثیر چشم‌گیر جنگ اوکراین بر قیمت کالاها و انقباض جهانی پول، تعادل سیاسی و اقتصادی منطقه شمال آفریقا را تغییر داده است. این تغییر به صادرکنندگان بزرگ هیدروکربن مانند الجزایر و لیبی پاداش داده است و تنش‌ها را در مصر، تونس و مراکش که وابسته به انرژی هستند، تشدید کرده است. در حالی که کشورهای دسته اول هم از نظر اقتصادی و هم از نظر سیاسی از این درآمد بادآورده استفاده کرده‌اند، کشورهای دسته دوم مجبور شدند به دلیل چشم‌انداز وخیم، به صندوق بین‌المللی پول مراجعه کنند؛ اما سیاست حمایت مالی از قاهره و تونس چالش‌برانگیز بوده و معضلات سیاسی و اقتصادی حل نشده این کشورها را آشکار کرده است (Fabiani, 2023: 2). این شرایط، امنیت غذایی شهروندان کشورهای تونس و مصر را هم با چالشی جدی مواجه کرد و در عوض لیبی توانست با کمک درآمدهای انرژی، شوک قیمت‌های ناشی از جنگ را کنترل کند.

از بعد حقوقی، جنگ روسیه و اوکراین، حق بر غذا در میان کشورهای شمال آفریقا را نقض کرده است؛ زیرا طبق کمیته میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کشورهای عضو متعهد هستند که نباید اقداماتی را انجام دهند که منجر به گرسنگی یا محرومیت حق بر غذا میان انسان‌ها شود؛ اما با شروع جنگ و اختلال در تجارت، مواد غذایی به سهولت در دسترس شهروندان، مصر، لیبی و تونس قرار نگرفت و با گران‌تر شدن مواد غذایی در این کشورها، دولت‌ها با مشکلاتی برای تأمین امنیت و حق بر غذا برای شهروندانشان مواجه شدند.

نکته دیگر آنکه «دسترسی اقتصادی» بر این امر دلالت دارد که هزینه‌های شخصی یا مالی خانوار در ارتباط با تحصیل غذا جهت یک رژیم مناسب باید در سطحی باشد که استیفا و بهره‌مندی از دیگر نیازهای اساسی در معرض تهدید قرار نگیرد. این نوع دسترسی بر هرگونه الگوی به دست آوردن غذا که از طریق آن اشخاص غذای خویش را فراهم می‌کنند، اعمال می‌شود و

معیار بهره‌مندی از حق بر غذای کافی است (ابراهیم‌گل، ۱۳۸۹: ۲۲۷).

اما به دلیل جنگ روسیه و اوکراین اصل «دسترسی اقتصادی» هم برای شهروندان کشورهای شمال آفریقا نقض شد؛ زیرا با افزایش تورم و گران‌تر شدن مواد غذایی، شهروندان این کشورها به اجبار دیگر نیازهای اساسی خویش را کاهش دادند تا بتوانند نیازهای غذایی‌شان را استیفا کنند. همچنین عدم تناسب میان درآمد سرانه افراد و تورم، زمینه‌ای برای عدم تحصیل رژیم غذایی مناسب و کافی برای آن‌ها شد و معیار حق بر غذا برای شهروندان مصر، لیبی و تونس برآورده نشد.

حق سوم هم که به حق استفاده و کفایت از غذا بر اساس کمیت و کمیت تعریف می‌شود، با شروع جنگ روسیه و اوکراین نادیده گرفته شد. این حق، فراتر از آن چیزی است که برای بقا ضروری است بلکه باید در احراز آن به تأثیر نوع غذا در سلامت شخص یا توانمند کردن او برای پیگیری یک زندگی عادی و فعال توجه شود و واضح است که هر معیاری که کفایت با توجه به آن سنجیده می‌شود نیز باید تعریف شود. کفایت، واجد هر دو جنبه کمی و کیفی است یعنی غذا باید هم از نظر میزان کالری و انرژی غذایی حاصله هم از نظر مواد غذایی ضروری همچون ویتامین‌ها کافی باشد (ابراهیم‌گل، ۱۳۸۹: ۲۲۶).

با توجه به کمبود و تورم مواد غذایی در کشورهای شمال آفریقا، اصل حق استفاده و کفایت از غذا بر اساس کمیت و کیفیت احصاء نشد؛ زیرا از یک طرف، کمبود مواد غذایی کمیت آن برای تأمین امنیت و حق بر غذای شهروندان مصر، تونس و لیبی را دچار مشکل کرد و از طرف دیگر، گران‌تر شدن مواد غذایی، باعث شد تا مردم نیازهای اولیه مانند برنج و نان را در اولویت قرار دهند و از به اجبار از خرید برخی غذاهای پرکالری یا دارای ویتامین خودداری کنند، معضلی که کیفیت غذایی آنان را دچار مشکل کرد.

نتیجه‌گیری

حمله روسیه به اوکراین تأثیر عمیقی بر سیستم‌های غذایی شمال آفریقا گذاشته و باعث بدتر شدن و شکننده‌تر شدن وضعیت امنیت و حق بر غذا در کشورهای این منطقه است. این جنگ، تجارت بین‌المللی غذا را مختل کرده و باعث افزایش قیمت‌ها شده است. در نتیجه، وضعیت امنیت غذایی در شمال آفریقا به طور فزاینده‌ای متزلزل شده است، به طوری که بسیاری از مردم در تلاش برای دسترسی به غذای مغذی کافی برای رفع نیازهای روزانه خود هستند. از دیگر تأثیرات چشم‌گیر این جنگ، مختل شدن سیستم‌های کشاورزی در شمال آفریقا است که به کمبود مواد غذایی، افزایش فقر و گرسنگی در منطقه منجر شده است. افزون بر این، جنگ موجب افزایش هزینه‌های کود شده است که به طور قابل توجهی بر کشاورزی شمال آفریقا تأثیر می‌گذارد. این افزایش هزینه‌ها، توانایی کشاورزان برای تهیه کود را تضعیف کرده و به کاهش عملکرد بخش کشاورزی و تشدید کمبود مواد غذایی و در عین حال افزایش قیمت‌ها، منجر شده است. مؤسسه تحقیقات بین‌المللی غذا و سیاست، هشت چالش مهم امنیت غذایی جهانی را ترسیم می‌کند: قیمت‌های بی‌سابقه کالاهای اساسی، تأثیرات جنگ اوکراین بر سیستم کشاورزی و کاشت محصول، بازارهای بی‌ثبات کود، شرایط نامساعد آب و هوایی، کندی اقتصاد جهانی، افزایش تورم مواد غذایی و مشکلات اصلی اقتصاد کلان. همچنین تداوم جنگ روسیه و اوکراین، تأثیر نامطلوبی بر کشورهای وابسته به واردات در منطقه خواهد گذاشت و در عین حال به نفع صادرکنندگان انرژی خواهد بود. تشدید قیمت مواد غذایی به طور گسترده بر منطقه تأثیر خواهد گذاشت و کشورهایی که از نظر مالی قوی هستند برای محافظت از شهروندان خود در برابر این اثرات مجهزتر هستند. در مقابل، کشورهایی با منابع محدود یا ناپایدار با چالش‌های قابل توجهی در حفظ امنیت غذایی روبرو هستند.

از منظر نظریه وابستگی، هر سه کشور مصر، لیبی و تونس شدیداً به واردات کالاهای اساسی غذایی به‌ویژه گندم وابسته هستند و به دلیل اینکه اوکراین تأمین‌کننده اصلی مواد غذایی این کشورها بوده است، با شروع جنگ، تورم و ناامنی و حق دسترسی به این منابع حیاتی در شمال آفریقا رو به فزونی گرفت. نظریه وابستگی قویاً این شرایط را برای کشورهای شمال آفریقا مضر می‌داند و خواستار خودکفایی در بعضی از محصولات اساسی غذایی مانند گندم و روغن آفتابگردان است. البته تحقق این شرایط هم با دشواری‌های خاصی مواجه هست و همه کشورها نمی‌توانند به خودکفایی در تأمین مواد غذایی دست

پیدا کنند؛ زیرا شرایط جوی، وسعت سرزمینی، مدرنیزه نبودن سیستم کشاورزی، فقدان زیرساخت‌های کافی و هزینه‌بر بودن خودکفایی همه از عواملی هست که این کشورها را به واردات مواد غذایی وابسته می‌کند.

بحران روسیه و اوکراین بر آسیب‌پذیری برخی از کشورهای آفریقایی در برابر شوک‌های خارجی و وابستگی فزاینده به واردات مواد غذایی تأکید کرده و ارتباط متقابل بین بخش انرژی، توسعه کشاورزی، امنیت انسانی، حقوق اجتماعی و منافع امنیت ملی را برجسته می‌کند. تضمین امنیت و حق بر غذا برای کشورهای آفریقایی و در جهت حفظ ثبات و جلوگیری از تهدیدات امنیت ملی بسیار مهم است. افزون بر این، این بحران تأثیر متقابل بین غذا و امنیت ملی و اینکه چگونه درگیری‌های ژئوپلیتیکی، مانند جنگ جاری در اوکراین، می‌تواند امنیت و حق بر غذا را مختل کند و نه تنها طرف‌های مستقیماً درگیر، بلکه سایر بخش‌های جهان، به‌ویژه آفریقا و کشورهایی مانند مصر، تونس و لیبی را نیز تحت تأثیر قرار دهد، برجسته کرده است. برای رفع این مشکل، توسعه استراتژی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت برای تأمین مواد غذایی با استفاده از زمین‌های زراعی غیرقابل کشت، گام مهمی در جهت امنیت غذایی در منطقه خواهد بود. چنین تلاش‌هایی زنجیره تأمین غذا و سیستم امنیت ملی را تقویت می‌کند و آسیب‌پذیری‌هایی را که می‌تواند منجر به بی‌ثباتی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی شود، کاهش می‌دهد.

منابع

ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۸۹). حق بر غذا: پیش‌شرط تحقق سایر حقوق. *دوفصلنامه حقوقی بین‌المللی*، (۳۹)، ۲۲۱-۲۴۳. doi: 10.22066/CILAMAG.2010.17388

References

- Abay, K. M., Breisinger, C., Glauber, J., Kurdi, S., Laborde, D., & Siddig, K. (2023). The Russia–Ukraine war: Implications for global and regional food security and potential policy responses. *Global Food Security*, 36, 100661. doi: 10.1016/j.gfs.2023.100661
- Abu Hatab, A. (2022). Russia's invasion of Ukraine jeopardizes food security in Africa. *The Conversation*. Retrieved from <https://theconversation.com/russias-invasion-of-ukraine-jeopardizes-food-security-in-africa>
- Ali, M. (2022). Grain and oil prices: What Ukraine war has meant for Libya so far. *D+C Development and Cooperation*. Retrieved from <https://www.dandc.eu/en/article/when-world-market-prices-soared-oil-production-went-down-strife-torn-north-african-country>
- Ayari, K. (2022). War in Ukraine and food insecurity in Tunisia: Where is reform most needed? *Arab Reform Initiative*. Retrieved from <https://www.arab-reform.net/publication/war-in-ukraine-and-food-insecurity-in-tunisia-where-is-reform-most-needed/>
- Barrett, C. B., & Lentz, E. C. (2009). Food insecurity. In R. A. Denemark (Ed.), *The international studies compendium project*. Wiley-Blackwell. Retrieved from <https://barrett.dyson.cornell.edu/Papers>
- Bédarride, D. (2022). Libya: What are the consequences of the war in Ukraine on the grain supply? *Ecomnews Med*. Retrieved from <https://www.ecomnewsmed.com/en/2022/04/16/libya-what-are-the-consequences-of-the-war-in-ukraine-on-the-grain-supply>
- Ben Hassen, T., & El Bilali, H. (2024). Conflict in Ukraine and the unsettling ripples: Implications on food systems and development in North Africa. *Agriculture & Food*
- Business Insider. (2023). Russia's war in Ukraine is affecting countries around the world. Here's how ordinary Egyptians are feeling the consequences. *Business Insider*. Retrieved from <https://www.businessinsider.com/sc/tourism-food-prices-egypt-affected-by-russias-war-in-ukraine-2023>
- Chafuwa, C., & Echessah, P. (2023). Potential impact of the suspension of the Black Sea Grain Initiative on food security in Africa. *AGRA*. Retrieved from <https://agra.org/wp-content/uploads/2023/09/AGRA-Black-Sea-Initiative-2.pdf>
- Chigozie, N. C., Blessing, C. O., & Igweike, J. J. (2022). Russia–Ukraine war: Its impacts on food security in Africa. *Global Journal of Social Sciences Studies*, 8(2), 70–81. doi: 10.55284/gjsss.v8i2.720
- Crisis Group. (2023). The impact of Russia's invasion of Ukraine in the Middle East and North

- Africa. *International Crisis Group*. Retrieved from <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/impact-russias-invasion-ukraine-middle-east-and-north-africa>
- Ebrahimgol, A. (2011). Right to food: A prerequisite for the realization of other rights. *Biannual Journal of International Law*, 39, 221–243 (In Persian).
- ESCWA. (2022). Impacts of the war in Ukraine on the Arab region. *United Nations Economic and Social Commission for Western Asia*. Retrieved from <https://www.unescwa.org/news/war-ukraine-will-lead-record-about-126-million-poor-arab-region>
- Fabiani, R. (2023). The Ukraine war's economic impact on North Africa: Winners, losers, and a dangerous lack of long-term vision. *Italian Institute for International Political Studies (ISPI)*. Retrieved from <https://www.ispionline.it/en/publication/the-ukraine-wars-economic-impact-on-north-africa-winners-losers-and-a-dangerous-lack-of-long-term-vision-132037>
- Glauber, J. (2024). *Ukraine and global agricultural markets two years later*. Available at: <https://www.foodsecurityportal.org/node/2705>
- Kitenge, S. Y. (2023). *Linking food and national security in Africa: Lessons from Russia-Ukraine conflict*. Available at: <https://www.policycenter.ma/publications/linking-food-and-national-security-africa-lessons-russia-ukraine-conflict>
- KPMG. (2022). *Ukraine-Russia sector considerations: Agriculture*. Available at: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2022/05/ukraine-russia-sector-considerations-agriculture.html>
- Leforts, J. S. (2023). *Stocking up for resilience*. Available at: <https://www.eib.org/en/stories/tunisia-food-security>
- Luo, P., & Tanaka, T. (2021). *Food import dependency and national food security: A price transmission analysis for the wheat sector*. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8395007/>
- Michaël, T. (2023). *The Russia-Ukraine war forces Egypt to face the need to feed itself: Infrastructure, international partnerships, and agritech can provide the solutions*. Available at: <https://www.mei.edu/publications/russia-ukraine-war-forces-egypt-face-need-feed-itself-infrastructure-international>
- Ministry of Supply and Internal Trade. (2019). *Results of the Tamween Program in 2019*. Available at: <http://www.msit.gov.eg/details.html?topicID=574>
- Arafeh, N., & Meddeb, M. (2024). *Misfortune to marginalization: The geopolitical impact of structural economic failings in Egypt, Tunisia, and Lebanon*. Available at: <https://carnegieendowment.org>
- OECD. (n.d.). *Tunisia and Ukraine bilateral trade profile*. Available at: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/tun/partner/ukr>
- OECD. (n.d.). *Egypt and Ukraine bilateral trade profile*. Available at: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/ukr/partner/egy>
- OECD. (2022). *Economic and social impacts and policy implications of the war in Ukraine*. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4181d61b-en/index.html?itemId=/content/publication/4181d61b-en>
- OHCHR. (2024). *About the right to food and human rights*. Available at: <https://www.ohchr.org>
- ReliefWeb. (2022). *Libya: Assessment of the Libyan wheat supply chain – Quantitative and qualitative assessment of the short-term impact of the escalated conflict in Ukraine on the Libyan wheat supply chain*. Available at: <https://reliefweb.int/report/libya/libya-assessment-libyan-wheat-supply-chain-quantitative-and-qualitative-assessment-short-term-impact-escalated-conflict-ukraine-libyan-wheat-supply-chain-june-2022>
- Reuters. (2023). *Ukraine farmers may cut winter grain sowing by at least 30% — Union*. Available at: <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-grain-sowing-idAFL1N30J0CL>
- Scanlan, S. J. (2003). Food security and comparative sociology: Research, theories, and concepts. *International Journal of Sociology*, 33(3), 88–111.
- Schroeder, K., & Smaldone, A. (2015). Food insecurity: A concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov>
- Tanchum, M. (2023). *The Russia-Ukraine war forces Egypt to face the need to feed itself: Infrastructure, international partnerships, and agritech can provide the solutions*. Middle

- East Institute. Available at: <https://www.mei.edu/publications/russia-ukraine-war-forces-egypt-face-need-feed-itself-infrastructure-international>
- Trading Economics. (n.d.). *Egypt food inflation*. Available at: <https://tradingeconomics.com/egypt/food-inflation>
- Trading Economics. (n.d.). *Tunisia food inflation*. Available at: <https://tradingeconomics.com/tunisia/inflation-cpi>
- Ulimwengu, J. (2023). *The impact of Russia-Ukraine conflict on food and nutrition security in Africa: A call for a more resilient African food system*. Available at: <https://ssa.foodsecurityportal.org/node/2431>
- World Bank. (n.d.). *What is food security?* Available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update/what-is-food-security>

